

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi - Alag Helyismereti Lapja

SZERKESZTŐSÉG: KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR
DUNAKESZI, KOSSUTH LAJOS U. 6.

FELELŐS SZERKESZTŐ:
LÓRINCZ RÓBERT

MEGJELNIK ÉVENTE HÁROMSZOR
KIADJA A KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR

Iskolanővérek Dunakeszin

Kilencven évvel ezelőtt, 1922-ben Richter Béla plébános kezdeményezésére telepedett le Dunakeszin a Miaszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek rendje. A nővérek, a mai Budai Nagy Antal utcában kapott épületben 1923-ban óvodát nyitottak Római Katolikus Kisdédóvó néven, amely a mai Eszterlánc Óvoda elődjének tekinthető. (A nagy fénykép az 1927-es óvodáscsoportról készült, a bal felső sarokban az intézmény főbejárata látható.) A nővérek három évvel később átvették az elemi iskola (mai Szent István Általános Iskola) leányainak tanítását is. 1926-ban megalakították a Szívgyárdát, melynek első osztályos koruktól lehettek tagjai a lányok, akik többek közt együtt készültek az elsőáldozásra. Az Árpád-házi Szent Margit Leánykört (kis képünkön), melynek tagjai 13-16 évesek voltak, szintén 1926-ban alakították. A nővérek a délutáni foglalkozásokon a mindennapi életre, ezen belül a családanyai feladatokra készítették fel őket. Kötöttek, horgoltak, népviseleti ruhákat varrtak, valamint kirándulásokat és teadélutánokat is szerveztek. 1928-ban létrejött a Szent Ágnes Leánykör is a 10-13 éves korosztály számára. A fiatalok közösségeihez hasonlóan a Dunakeszi Katolikus Nőegyletet is a nővérek fogták össze. 1950-ben, az egyházi szervezetek elleni támadások so-

rán a szerzetesrendek tagjait nagyrészt gyűjtőtáborokba zárták. A dunakeszi nővérek, – akiknek addigra már fel kellett hagyniuk az oktatással, s rongyszőnyegszövésből éltek – a helyi hatóság jóvoltából ugyan nem kerültek lágerbe, de 1950. szeptember 21-én végleg el kellett hagyniuk a Klauzál utcai zárdaépületüket s Dunakeszit.

(a szerkesztő)

TARTALOM:

Iskolanővérek Dunakeszin1

CSOMA Attila
Emléktáblák Dunakeszin
IV. rész2SZAKÁLL Lászlóné
Emlékezés Tóth Mária tanítónőre ...4BÁTONYI Pál
Báró Orczy István, Dunakeszi
zálogbirtokosa6KOLLÁR Albin
A MÁV Műhelytelepi Polgári
Iskola története8ZOLNAY László
Boldog idők a Duna partján10

SZÁMUNK SZERZŐI:

BÁTONYI Pál – nyá. ezredes (Sződ)
CSOMA Attila – könyvtáros
KOLLÁR Albin – ny. iskolaigazga-
tó, Dunakeszi díszpolgára
SZAKÁLL Lászlóné – ny. iskola-
igazgató, Dunakeszi díszpolgára
ZOLNAY László – régész, művé-
szettörténészDUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI
SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

Megjelenik évente háromszor,
1000 példányban

Alapító szerkesztők:

Csoma Attila és Lőrincz Róbert

Felelős szerkesztő:

Lőrincz Róbert

Kiadja: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár

Dunakeszi, Kossuth Lajos u. 6.

Felelős kiadó: Csonka Mária

Nyomdai előkészítés:

Preysing Frigyes

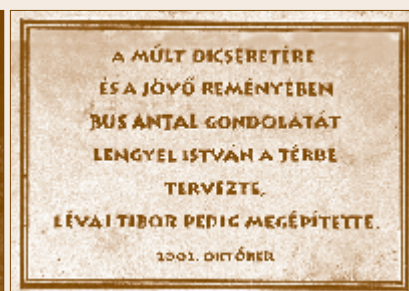
Nyomda: Raszter Nyomda Kft.,

Budapest, Gyöngyösi u. 87-89.

ISSN 1789-9230

A lap megjelenését támogatja
Dunakeszi Város ÖnkormányzataA 10. oldalon található képeslap Cso-
ma Attila, a lapszámban szereplő töb-
bi fotó a Révész István Helytörténeti
Gyűjtemény (1,4,5,8,9,12 oldal), vala-
mint a Kölcsey Ferenc Városi Könyv-
tár (2,3,6,7,10,11. oldal) tulajdona.CSOMA ATTILA
Emléktáblák Dunakeszin
IV. rész

Emléktáblákat keresve tovább folytatjuk képzeletbeli sétánkat Dunakeszin, ezúttal az alagi városrészben kutatunk a múlt emlékei után.

Dunakeszi központjától távol, az Alagi majorban találjuk a középkori Alag temp-
lomának romjait. A falu első írásos említése 1328-ból való, de Szűz Máriának ajánlott
temploma legalább száz évvel régebbi. A román stílusban épített körtemplomot a XV.
században gótikus szentéllyel és sekrestyével egészítették ki. Alapjai és szentélyének
egyes oldalfalai ma is állnak. A romtemplomot a műemlékvédelem 2000-ben feltárta és
restaurálta. A szentélyben található emléktábla szövege a következő: „Műemlék jellegű.
Alagi majori templomrom. Románkori XIII. századi körtemplom alapfalai és a gótikus XV. száza-
di körtemplom szentélyének romjai.”Az alagi tréningtelepen, a főbe-
járat közelében található Csergezán
Pál festő emléktáblája, ki 1924. júni-
us 28-án született Záhonyban. Szü-
leivel később Kisvárdára költöztek,
ahol gyermekevének nagy részét
töltötte. Fiatalon felkerült a főváros-
ba, ahol alkalmi munkákból élt. Az
Iparművészeti Főiskolára jelentke-
zett először, de tanulmányait a má-
sodik világháború miatt nem tudta
folytatni. Amikor a 3 éves hadifog-ságból hazatért, újból felvételizett, de már a Képzőművészeti Főiskola grafikus szakára.
Barcsay Jenő, Kádár György, Ék Sándor és még sok más híres művész volt mestere a
főiskolán. Később könyvek természetábrázoló illusztrálásával vált népszerűvé. Vadász-
képei mellett híresek voltak lovakat ábrázoló alkotásai is, ezért került az emléktáblája az
alagi tréningtelepre. A tábla szövege: „Csergezán Pál a természet festője 1924–1996”Ugyancsak a tréningtelep területén, a Főti és a Nándori utca sarkán található a telep
építetőjének, Batthyány Elemérnek az emlékműve. A Lengyel István művész-tanár által
tervezett térben található két emléktábla, melyek közül az egyik az emlékmű létrejötté-
nek körülményeit mutatja be. A táblák szövege: „A múlt dicséretére és a jövő reményében
Bus Antal gondolatát Lengyel István a térbe tervezte, Lévai Tibor pedig megépítette. 2002. októ-
ber.” illetve „Hajdani hős eleink paripákkal jöttek e honba és velük szent öröke által nyert diadalt.
Míg dobogó ütemű pata törtet a célba éltet adó szeretet hirdeti s őrzi e gyep.”A Magyar Lovaregylet 1891-ben építette meg az alagi versenypályát, amely hamar
népszerű lett a lóversenyt kedvelők körében. Hétvégenként több ezer ember kereste fel
Alagot, hogy megtekintsék a versenyeket. A vendégek ellátásához szükség volt egy étte-
remre is. Kezdetben egy faszervezetű étterem áll a vasútállomás és a lóversenypálya kö-
zötti területen, amelyet azonban le kellett bontani, mivel a tetejéről a bookmakerek meg-
bízottai kilesték az edzéseredményeket. 1898-ban néhány tíz méterrel távolabb építette
fel a Lovaregylet az angol fogadók stílusjegyeit magán viselő szállodáját, melyet a köz-
nyelv Pavilonnak nevezett. Az épület hamar birtokba vette a közönség, versenynapo-
kon mindig telt házzal működött. Falai között a lósport legnagyobbjain kívül a magyar
irodalom és újságírás kiválóságai is megfordultak, így Krúdy Gyula, Heltai Jenő, Kellér
Andor és Őszi Kornél is törzsvendégnek számított. Az épület a második világháború
végéig élte virágkorát, majd az államosítással jelentősége csökkent. A rendszerváltás
óta erősen leromlott állapotban állt, míg végül 2006 márciusában lebontották. Helyére

2008-ban egy társasház épült, amely igyekezett az eredeti épület arányait és stílusát megtartani. A házban elhelyezett emléktábla szövege a következő: „1898–2007 Itt állt a Magyar Lovaregylet szállodája, a Pavilon. A Pavilon lakóház 2008-ban épült.”

A Pavilon háztól száz méterre, a róla elnevezett parkban áll D. Ordass Lajos emlékműve, rajta egy emléktáblával. Ordass 1901-ben született a délvidéki Torzsán. 1924. október 5-én szentelték fel lelkésznek. Hartán, Mezőberényben, Budapesten, Soltvadkerten volt segédlelkész. 1927–1928 között Svédországban tanulmányúton vett részt, majd Debrecenben

és Budapesten 2 évig katonalelkészként szolgált. 1931 és 1941 között Cegléden, majd 1941-től 1945-ig Budapesten, a kelenföldi evangélikus gyüle-

kezetnél volt lelkész. 1945-ben a Bányai Egyházkerület gyülekezetei püspöküknek választották. 1947-ben az újonnan alakult Evangélikus Világszövetség elnöke lett. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen, ezzel a pártállami diktatúra egyik legfontosabb egyházellenes intézkedésével szegült szembe. Koholt vádak alapján 1948 szeptemberében letartóztatták és bíróság elé állították. Kétévi fegyházra és további öt évi hivatalvesztésre ítélték. 1950-ben szabadult, de ezt követően is hallgatásra kényszerült. 1956. október 5-én sor került állami, majd 1956. október 8-án egyházi rehabilitációjára. 1956 és 1958 között a Déli Egyházkerület püspökeként folytathatta szolgálatát. 1957-ben az Evangélikus Világszövetség újra alelnökévé választotta. Az 1956-os forradalom leverése után azonban újrakezdődtek megpróbáltatásai. 33 éves püspökségéből mindössze öt évet tölthetett tényleges egyházi szolgálatban, 1958 júniusában újra, ekkor már véglegesen megfosztották hivatalától. Haláláig visszavonultan élt. Az emléktábla szövege: „D. Ordass Lajos 1901-1978 mártírsorsú evangélikus püspök emlékére.”

A Fóti úti rendelő – dr. Bayer Emil egykori házának és rendelőjének – falán található Alag első orvosának emléktáblája, melyet az Alagi centenárium évében, 2010-ben helyezett el a Tóth Mariska Hagyományörző Alapítvány.¹

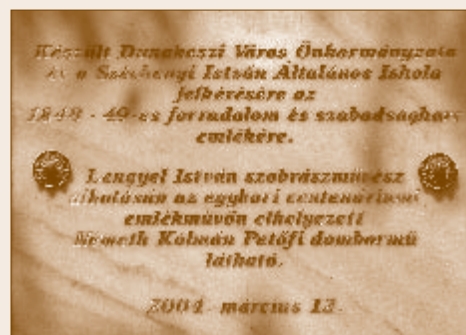

Szintén a rendelő falán, de annak Szakáll Ferenc utca felé néző homlokzatán található Szakáll Ferencnek, a Dunakeszi Kinizsi Sportegyesület örökös elnökének emléktáblája. Szakáll

Ferenc 1903-ban született Kasán. A trianoni határmódosítás előtt a család az anyaországba menekült. 1920-ban kerültek Dunakeszire, így Ferenc gimnáziumi tanulmányait Budapesten fejezte be. Fiatal korában versenyszerűen sportolt, az Alagi Sport Clubnak 1933-ig igazolt labdarúgója volt. Tehetségének köszönhetően a Középmagyarországi Labdarúgó Szövetség (KÖLASZ) tízszeres válogatott játékosa lett, és három vármegye legjobb szélsőjének választották. 1933-ban térszerűlése miatt abbahagyta a labdarúgást. Ebben az évben megnősült, ettől kezdve Alagon élt, majd 1934-től az Alagi SC mindenese lett. 1947-ben a KÖLASZ alelnökének és a fegyelmi bizottság elnökének választották. Az ő érdeme, hogy a háború után a földosztó bizottság a jelenlegi Kinizsi pálya területét a rajta lévő épülettel az ASC javára telekkönyvezte. Szakáll Ferenc közbenjárására a Dobó laktanya, több millió forint értékű társadalmi munkában földmunkával és füvesítéssel a területet sportolás céljára alkalmassá tette. A füvesítés id. Kovács László pékmester anyagi hozzájárulásával valósult meg. Szakáll Ferenc 1951-ben a Kinizsi néven összeolvadt alagi és dunakeszi sportegyesületek elnöke lett, László öccsével megszervezte utánpótlásként az úttörő serdülőcsapatot. Élete során dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban és a Földművelésügyi Minisztériumban is, ahonnan osztályvezetőként vonult nyugdíjba. Szakáll Ferenc 1992-ben hunyt el. Az emléktábla szövege: „Szakáll Ferenc (1903-1992) sporttársunk emlékére. Az Alagi S. C. labdarúgója, majd a D. Kinizsi és a DSE örökös elnöke volt.”

Alag központjában, a Széchenyi István Általános Iskola udvarán, a régi alagi községháza falán található az épület egykori funkciójára emlékeztető tábla. Alag 1910-ben lett önálló község s már az első évben döntés született a községháza felépítéséről. Az épületet Goldberg Simon tervezte és építette 1911-1912-ben. A földszinten hivatali helyiségek, az emeleten a jegyző lakása foglalt helyet. Az emléktábla szövege: „Az épület 1912-1950 között Alag községháza volt. Az emléktáblát Alag centenáriuma alkalmából Dunakeszi Város Önkormányzata állította 2010-ben.”

Ettől a táblától néhány méterre, az iskola Szent Imre tér felőli bejáratánál található a Petőfi-dombormű, amelyen 2004-ben az alábbi emléktáblát helyezték el.

Ezzel befejeztük körsétánkat, de négy tételből álló cikksorozatunkban a városban fellelhető mintegy 81 emléktábla mindegyikét nem állt módunkban meglátogatni. Ezt a feladatot kedves olvasóinkra bizzuk.

¹ Dr. Bayer Emil életrajzát lásd. Csoma Attila, Lőrincz Róbert: Az alagi öreg temető II. rész In: Dunakeszi Helytörténeti Szemle III. évf. 2. sz. 2010. szept., 6-7.

SZAKÁLL LÁSZLÓNÉ

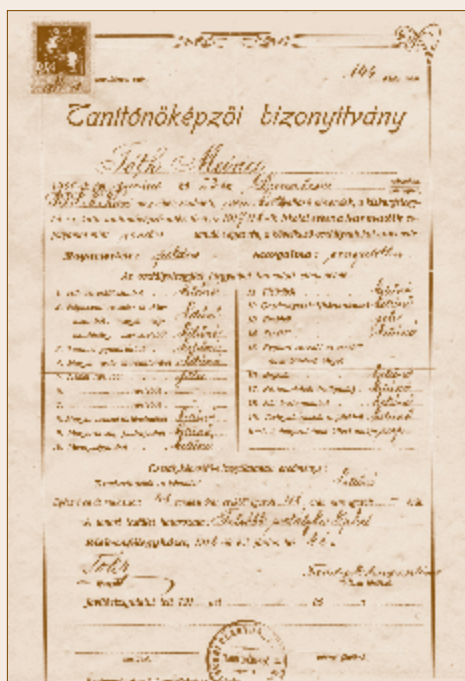
Emlékezés Tóth Mária tanítónőre

Tóth Mária tanítónő Dunakeszin, középparaszti családban született 1900. június 23-án a mai Bajcsy Zsilinszky út 12. számú házban. Római katolikus szülei, Tóth János és Nagy Julianna, ős dunakeszi lakosként 1895-ben kötöttek házasságot. A házaspárnak tíz gyermeke született. Mária – akit Révész István plébános keresztelt – érkezett elsőként, őt követte János, aki fiatalon a Dunába fulladt. A többiek röviddel születésük után meghaltak.

Mária szüleivel és öccsével a szülői ház udvarán 1914-ben

A gondos, törekvő szülőknek minden reménysége az életben maradt lányuk volt. Mária elemi osztályait a helyi római katolikus iskolában, a négy polgári osztályt Budapesten, a III. kerületi Pauli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek vezetése alatt álló Katolikus Polgári Leányiskolában, az ún. „Csalika” intézetben, internátusi növendékként végezte. A céltudatos lány akarta a tudást, s nagy szorgalommal, hivatástudattal készült a tanítói pályára. A kiskunfélegyházi Tanítóképzőben tanult tovább, diplomáját kiváló eredménnyel szerezte meg 1919 júniusában.

Mária tanítónőképzői bizonyítóánya

Még ugyanazon év szeptemberében Dunakeszin, szeretett egykori iskolájában helyezkedett el, először mint helyettesítő, majd 1920. szeptember 1-től már megválasztott, kinevezett tanítóként. 1961-es nyugdíjba vonulásáig, 42 éven keresztül ebben az iskolában dolgozott. Kezdetben 3-os és 4-es koedukált osztályokat tanított, 1935-től csak fiú osztályt is. Az 1940-es és 50-es években felváltva elsős és második fiú-leány osztályokat vezetett.

A frissen végzett tanítónő 1919-ben

A község lakossága tisztelettel szólította, emlegette Mária, Mariska tanítónőjét, kinek szakmai tudása, segítőkészsége fogalom volt. Ars poétikája, az „emberséges szeretetteljes szigor” meghozta gyümölcsét. Közismert volt vidámsága, kollegialitása, munkatársaival szembeni baráti kapcsolattartása.

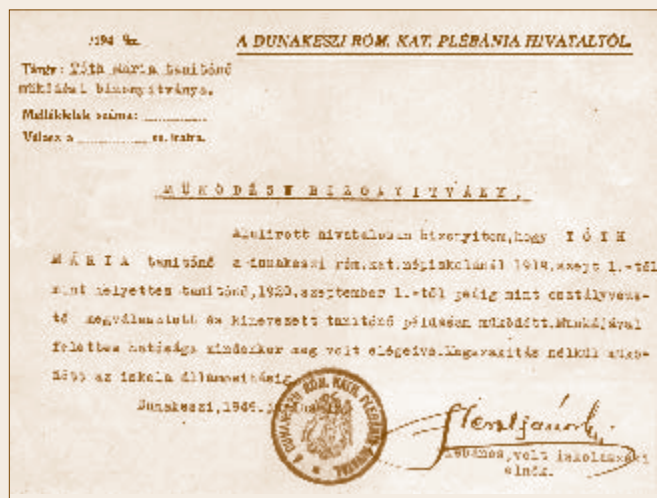
A dunakeszi elemi iskola tantestülete 1935-ben
(Tóth Mária jobbról a második)

Mária tanítónő, mint ember is példát mutatott anyagi, erkölcsi jótékonykodásával: bajbajutott, nehézsorsú családoknak segített, egyházi szervezeteket támogatott. Nyugdíjaztása emlékéül egy Szt. Mihály szobrot ajándékozott a Szent Mihály-templomnak, amely a főoltár felett ma is látható.

A templomnak ajándékozott szobor

A templom kibővítésének befejezése után, 1937-től az ellenőrző bizottság tagja volt. Évekig fogta össze a Váci járás, később Dunakeszi körzet alsó tagozatos tanítóit munkaközösség vezetőként. Az iskolák államosítása után is rendíthetetlen maradt a hite, vallásgyakorlása. Tanítónői tartását szerényen végig megtartotta.

A plébánia által kiállított tanítói működési bizonyítvány 1949-ből

Önképzésére és feltöltődésére is ügyelt. Amíg tehetette a vakációk idején elutazott, leginkább az Adriát és Ausztriát kedvelte. Jól beszélt németül. Folyamatos levélíró volt. Így tartott kapcsolatot Fekete István íróval, Bangha Béla jezsuita páterrel, tanítóképzős osztálytársaival határon belül és kívül, külföldön élő volt tanítványaival, akiket néha meg is látogatott.

Életét kitöltötte az iskolai munka, hosszan beteg édesanyja ápolása (édesapját, 32 évesen veszítette el), az Ady Endre utcai nagy kerttel rendelkező ház, valamint a földek igazgatása, majd azok elvesztése. Vidám természete, tanítói munkájának öröme, embertársaihoz való jó viszonya azonban átsegítette a mindennapok nehézségein.

Az Ady Endre utcai családi ház 1933-ban

Példamutató személyiségének elismeréseként 1990-ben Dunakeszi város díszpolgárává választották. Élete utolsó 3 évét már megrokkant egészséggel egyik rokona gondozásában töltötte. 1997. március 20-án, 97 évesen halt meg. A Főti úti új temetőbe rokonai, tisztelői, egykori hálás növendékei kísérték.

Hagyatékában meglelt helytörténeti és családtörténeti feljegyzései arra utalnak, hogy tanítványaival megismertette Dunakeszi múltját, fekvésének szépségét. Ezért is kapta a Révész István Helytörténeti Gyűjteményt segítő szervezet a Tóth Mariska Hagyományőrző Alapítvány elnevezést. Az alapítvány kuratóriuma a tisztelet és a példakép állítás céljából 2012. május 16-án emléktáblát avatott Tóth Máriára emlékezve a tanítónő egykori munkahelyén, a mai Szent István Általános Iskola aulájában.

BÁTONYI PÁL

Báró Orczy István, Dunakeszi zálogbirtokosa

A Rákóczi-szabadságharcban való részvételük miatt a Dunakeszit is birtokló felsővattai Wattay család nagykorú tagjai, János (Pest-Pilis-Solt vármegye első kuruc alispánja) és István (Nógrád vármegye kuruc nemesi felkelőinek zászlótartója) birtokaik egy részét kénytelenek voltak zálogba adni. Dunakeszi területét már valószínűleg 1711-ben zálogba vette orci Orczy István. Az egyezséget családi kapcsolat is segítette, ugyanis Wattay János 17 évesen elhalt lányának férje Petrovay László volt, kinek Zsuzsanna testvérét vette feleségül 1708-ban Orczy István.

A kisnemesi származású Orczy család német eredetűnek és római katolikus vallásúnak tartja magát. A család Somogy megyében volt birtokos, ahol Orci települést, valamint néhány somogyi és vasi részbirtokot tudhattak magukénak. Orczy István 1669-ben született Kis-Pössén Orczy Gergely és Boda Julianna gyerekeként. Iskoláit Kőszegen és Bécsben végezte, majd 1694-ben a győri kanonok Telekessy István szolgálatába szegődött. Telekessy egri püspökké kinevezésével Orczy is Heves megyébe került, ahol 16 évi szolgálata alatt a ranglétrán a püspöki jószágok prefektusa beosztásig jutott el.

Bár többször hivatkozott arra, hogy Buda 1686-os viszályfoglalásában részt vett, sőt megsebesült, ez nem valószínű. A Rákóczi-szabadságharc elején Eger várában a labanc gróf Zinzendorff Ferdinánd alatt egy lovas csapat kapitánya volt, és többször harcolt a kurucokkal, akikhez fogságba esése után kényszerből áttért. 1706-ban, Rákóczitól útlevelell ellátva, Kőszegre utazott ingóságaiért. Valószínűleg ekkor történt, hogy a császáriak őt Rákóczi Ferencnek nézték, és elfogták. 1707-ben, mint Heves megye követe jelent meg az ónodi országgyűlésen. Jó viszonyban volt a fejedelemmel, aki – az okmányok szerint – Gyöngyös városában lévő házát is elcserélte vele. (Valójában Rákóczi házáért egy üres teleket adott cserébe.) Heves vármegye 1708-ban Orczy Istvánt választotta meg toborzó kapitánynak, de a labancok ellen sohasem harcolt.

Petrovay Zsuzsannával 1708. január 18-án kötött házassága révén – anyósa Nyáry Zsuzsa örökéből – jelentős birtokokra tett szert Heves, Nógrád, Gömör, Kishont és Túróc vármegyékben. Esküvőjükön Rákóczi generálisa, Bercsényi Miklós vállalta a násznagy szerepét.

1709-től levelezésben állott a labanc gróf Pálffy Jánossal, valamint báró Sicking tábornokkal, és tudósította őket a kurucok állásáról, terveiről. Sirok és Ajnácskő várak őrségét is ő bírta rá a várak feladására. Ő volt a legfőbb előmozdítója annak is, hogy nemcsak a Heves vármegyei nemesség tette le a hűségi esküt, hanem Eger városa és a vár is megadta magát. (Ekkor Ajnácskő várának kuruc kapitányai Wattay János és István voltak.) 1710-ben kinevezték a hűtlenekké nyilvánítottak (kurucok) javainak összeíró ügyészévé.

1710 és 1715 között Heves és Külső-Szolnok vármegye alispánja. 1714 és 1734 között ő a Német Lovagrend főinspektora, a jászkunok lovagrendi földesúri főkapitánya. 1716-ban Savoyai Jenő herceg Temesvárnál és Péterváradnál az oszmánok ellen harcoló hadseregének élelmiszerszállítója.

A Habsburg hű és buzgó római katolikus Orczy István korai – 1711-től kezdődő – dunakeszi zálogbirtokosi tevé-

kenységét bizonyítja, hogy a faluba nem települtek vissza még 1715-ben sem a labancok elől a mai Tahitótfaluba hűzódó családok református vallású tagjai. Orczy valószínűleg azért vette zálogbirtokba Dunakeszit, hogy legyen Budához és Pesthez közeli települése.

1714 szeptemberében egy Vácon lefolytatott tanúkihallgatáson több Dunakeszin lakó férfi, már Orczy István jobbagyaként nyilatkozik. Megemlíti azt is, hogy korábban a Wattayak bírták a települést, amíg azt el nem zálogosították. Az 1715. évi országos összeírásban nem szerepel Dunakeszi, de a megyei jegyzőkönyv szerint, a kurális (nemesi, nem adózó) falut 18 családfő lakja. Orczy a falut ekkor saját birtokának (nem zálogbirtokának) íratatta össze, kihasználva azt, hogy Wattay János ekkor hosszabb ideig távol volt Bihar vármegye összeírását végezve.

Orczy a királytól zálogként 1712-ben, majd 1717-ben adományként megkapta Thököly Imre gyöngyösi javait is, majd 1717-ben Pesten vett házat az Úri utcában. (A keresztény hadak győzelme után Pesten és Budán csak németek vehettek házat, és oszmán, majd labanc párti rákok lakhattak.)

A vármegye 1728. évi összeírása szerint „Dunakeszy” még mindig Orczy zálogbirtoka. Ezután már nem sokáig „bérelte” Orczy Dunakeszit, amit az is valószínűsít, hogy Grassalkovich Antal 1730-ban az oszmánoktól fegyverrel visszaszerzett területekre vonatkozóan, a „győztes jogán” több más környékbeli településsel együtt magának követte.

Báró Orczy István

Egy 1734. július 20-án Bécsben kelt oklevél szerint a király a Wattayakat megerősíti többek között Körtvélyes-Kesző másképpen Dunakesző birtokosságában. A királyi rendelet szerint az esztergomi Káptalan végezte a beiktatást 1735. április 27. és május 7. között. A beiktatáson jelen volt a község lakosai közül Mihályi Lőrinc bíró, Kurucz András, valamint Vörös Mihály esküdtek, továbbá Cselithey Mihály főtí, Bugyi István és Lédeczy István palotai lakosok. Egy levél tanúsága szerint Wattay István özvegye, Géczy Anna még 1736-ban is kapott Beniczky Istvántól 1000 forint kölcsönt Dunakeszi kiváltására.

Dunakeszin Orczy István tevékenységeként a lakosság átért a római katolikus hitre és valószínű, hogy a mai Kegyeleti temetőben lévő, barokk stílusú Szent István király kápolnát is ekkor építették fel. Feltehetően Dunakeszi első római katolikus lelképásztora is – 1725-től kezdődően – az Ő hathatós támogatásával kezdték meg szolgálataikat a településen. Az 1733. március 26-27-én Pesten kelt vármegyei jegyzőkönyv szerint a helytartótanács kérésére elvégzett összeírásban felsorolják, hogy Dunakeszi katolikus parókiával, plébánossal és kőtemplommal rendelkezik, valamint filiái vannak Fóton, illetve Palotán kápolnával.

Több kutató írásában Dunakeszit Orczy István birtokának állítja, illetve szerintük Ő adta el a települést Grassalkovich Antalnak. Ezek a kijelentések azonban tévedéseken alapulnak. Sem Orczy István végrendeletében, sem az Orczyak családtörténetében Dunakeszi településre való utalás nem szerepel.

Orczy István 1731. április 30-án római szent birodalmi bárói rangot (ekkor még Dunakeszi zálogbirtokosa volt), majd 1736-ban magyar báróságot kapott VI. Károly császártól, aki a bárói diplomában az alábbiak szerint vélekedett róla: „Te Orczy István különös érdemű vagy, aki sokféle érdemeidért és különös hűséges és hasznos szolgálataidért méltó vagy arra, hogy császári királyi kegyünk által feldíszítéssel. ...Először az országban elmúlt Rákóczi-féle belviállongásai alkalmából tettél nyíltan tanúságot, amikor te megemlékezve törvényes királyod és urad iránt tartozó esküdről és hűségedről a császári vezéreknél, akik a felkelők által elfoglalt Eger várat vissza akarták foglalni, annak vérontás és veszteség nélküli visszafoglalási módját javasoltad, ezen időben az ott tartózkodó seregek szükséges élelméről és fenntartásáról előrelátóan gondoskodtál....Majd pedig a Nekünk hű és igazán kedves tekintetes és nagyságos erdődi Pálffy János gróf császári seregünk főparancsnoka által, most pedig a királyi curiának bírása által az ország felső részében lévő kincstári birtokoknak reád ruházott felügyeletét néhány éven át hűségesen és becsületesen betöltötted és a szatmári békéig nem mulasztottál el egy alkalmat sem, hogy császári seregünket élelemmel ellássad, a felkelők helyzetéről pontos értesüléseket szerezz és az elidegenedetteknek lelkületét kibékítsd. „

Orczy nemesi felkelők élén vezetője volt az 1735. évi – katonailag már odaérkezése előtt levert – Szegedinác Jovánovics Péró kapitány féle parasztlázadás rendészeti jellegű lecsendesítésének, amiért VI. Károly császár arany láncon függő 68 nagyobb gyémánttal díszített arcképével jutalmazta meg. A továbbiakban több fontos beosztást látott el a magyarországi Habsburg adminisztrációban (királyi tábla érseki bírása, alországbíró).

Orczy István életének mintegy 80 éve alatt a kismemesi sorból nagy vagyonnal rendelkező báróvá küzdötte föl magát. Egész életét a folyamatos birtokszerzés jellemezte. Birtokainak nagysága meghaladta a 250 000 holdat. 1708 körül

költözött a mátraalji mezővárosba Gyöngyösre. Itt, a piactéren állt földszintes háza, ahol sokat tartózkodott. (Felesége, megromlott házasságuk miatt, a Tarnaörsön építtetett kastélyban lakott.) 1723-ban a városon kívül vásárolt egy területet, ahol 1742 körül már két nagy alapterületű, egymásnak hátat fordító „L” alakú épülettel rendelkezett. Pesten is terjeszkedett, ott a régebbi háza mellett vett egy telket 1728-ban, majd 1729-ben építtetett rá egy nagy épületet.

A római katolikus egyházzal mindig jó kapcsolatokat ápolt, és birtokain – a híveket támogatva – több településen is templomot építtetett. Ennek ellenére előfordult az is, hogy a Váci Püspökség 1719-ben a Dunakeszin birtokos Orczy István ellen a dézsma miatt pert indított. A Habsburg uralkodók követelményeinek megfelelően igyekezett akadályozni birtokain a más vallásúak, különösen a reformátusok tevékenységét.

1731. április 30. Bécs, birodalmi bárói rang és címer

Orczy Istvánnak négy gyermeke ismert, fiai Lőrinc és Kristóf, valamint lányai Zsuzsanna és Anna. Orczy István 1749. december 12-én hunyt el Gyöngyösön, ahol a Szent Bertalan-templomban temették el. Ekkor már csak örökösei, Lőrinc fia és Anna lánya – aki báró Hávor Mátyás, majd annak halála után Gulik János neje volt – éltek. Végrendeletében a következőket írta: „Jó lehet, hogy kéz pínzt nem hagyhatok, mert mint észrevehetitek az levelekből és aquitációimból, hogy szegén legén voltam, az házasságommal is egy pínzt se nyertem. Hanem amit Isten adott sok fáradtságim után azt kívántam nektek reserválni. Kívánom az Ur Isten már egy kis fundamentumotok leszen az gazdálkodásra, terjessze bőséges áldását reátok és adjon ezer annyit.”

KOLLÁR ALBIN

A MÁV Műhelytelepi Polgári Iskola története

A történelemi Magyarországon a polgári iskolát az 1867. évi Népiskolai törvény (XXXVIII. t.c) alapozta meg. A polgári iskola az iparban, a kereskedelemben és a mezőgazdaságban dolgozóknak nyújtott gyakorlatban értékesíthető ismereteket, s megadta az önképzéshez szükséges alapokat. Dunakeszin 1918 és 1947 között két polgári iskola jött létre. Az 1927-ben alakult Dunakeszi-Alagi Nyilvános Polgári Fiúiskola (később lányiskola is) 20 évig – az iskolák államosításáig – működött. Az iskolaalapító Hegyeshalmi Halassy Károly az intézmény értesítőjének bevezetőjében a korábbi iskolaalapítási kísérletekről így ír: „... néhány többé-kevésbé eredményes kísérlet előzte meg ezt az iskolát, de az egyik sem volt sikeres... Még a leghosszabb életű volt az a polgári fiú és lányiskola, amelyet a MÁV igazgatósága tartott fenn alkalmazottai számára.”¹

Az idézetben említett polgári iskola léte, működése Dunakeszi-Gyártelep történetének szép fejezete. A hat tanévet „megért” iskola nehéz körülmények között jött létre. Már jóval a tragikus országcsönkítést „hivatalossá” tevő trianoni békeszerződés előtt menekültek tömegei érkeztek az ország belsejébe Felvidékről, Erdélyből, Délvidékről. Dunakeszire az épülő MÁV Műhelytelepre Felvidékről és Horvátországból érkezett a menekült MÁV alkalmazottak egy csoportja. A családok némelyike a telep rendező pályaudvarán vagonokban, más részük a hadikórházként működő kultúrházban jutottak – átmenetileg – lakáshoz. Bár a MÁV is óriási veszteségeket szenvedett a háború négy éve alatt, nemcsak menedéket nyújtott a hontalanná lett sokgyermekes családoknak, hanem biztosította a gyerekek tanításához szükséges legalapvetőbb feltételeket is. Mind az elemi-, mind a középiskolás korú gyerekeket a Horvátországból érkező pedagógusok tanították. A tanítás az iskola igazgatójának visszaemlékezése szerint „a főműhely egyik szereldei üvegcsarnokában...” indult. „... a műhely egy részét deszkalappal körülkerítették. A tönkrement épületben az ablakokat maguk a diákok üvegezték be.”²

Az ideiglenes tanteremben elemi és polgári iskolai oktatás folyt. A tanítás – vizsgára előkészítő jelleggel – az 1918/19-es tanév második félévében indult. A polgári iskolai tanfolyam hat diákja számára a vallás- és közoktatási miniszter 127629/919-es rendeletével engedélyezte, hogy az újpesti 1. számú fiú- és lányiskolákban magánvizsgát tessen. A hat tanulót a műhelytelepi elemi- és polgári iskola igazgatója Kocsner Róbert (később Szilvágyira magyarosította nevét), Tarczay Erzsébet tanárnő és Welle Olivérné tanítónő készítette fel a vizsgára. (Az 57 elemistát Kocsner Róbertné és Baloghné Jurcsó Irma tanította.)

1919 szeptemberére javultak a műhelytelepi oktatás feltételei (igaz jelentősen megnőtt mindkét iskolatípusba beiratkozott tanulók száma): a MÁV igazgatóság – a volt hadikórházban – a D pavilonban, 4 tantermet biztosított, elsősorban az alkalmazottak gyerekei számára.

A polgári iskolások száma az 1919/20-as tanévben 55-re³,

A műhelytelepi hadikórház (a későbbi iskola) épülete

az 1920/21-es tanévben 124-re nőtt.⁴ A tanítás 1922-ig a polgári mind a négy évfolyamán koedukált formában folyt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – a növekvő tanulólétszám ellenére – a végleges nyilvánossági jog megadását a koedukáció megszüntetéséhez kötötte. Az iskola kizárólag fiú polgárává szervezése csak fokozatosan történt meg. Az utolsó, 1923/24-es tanévben már csak fiútanulókat vettek föl a polgáriba.

A növekvő tanulólétszám új tanárok alkalmazását is szükségessé tette. Az 1920/21-es tanévben a tantestület létszáma nyolc főt tett ki. A tanári kar név és végzettség szerint:

Kocsner Róbert – megbízott igazgató, magyar-német szakos rendes középiskolai tanár, képesítve horvát-szerb tannyelvű középiskolákra, tanít 9 éve

Barkász Károly – magyar-latin szakos okleveles rendes középiskolai tanár, képesítve horvát-szerb tannyelvű középiskolákra, tanít 11 éve

Fülep Sándor – okleveles középiskolai rajztanár, tanít 6 éve

Futó Ágnes – okleveles polgári iskolai rendes tanárnő, képesítve a mennyiségtan és természettudományi szakcsoportra, tanít 5 éve

özv. Kolonitsné Bajcsy Ilona – okleveles polgári iskolai rendes tanárnő, képesítve mennyiségtan és természettudományi szakcsoportra, horvát-szerb tannyelvű iskolákra, tanít 16 éve

dr. Tarczay Erzsébet – okleveles történelem-német szakos középiskolai rendes tanárnő, képesítve horvát-szerb tannyelvű középiskolákra, tanít 8 éve

Takács Károly – okleveles elemi iskolai tanító, tanít 14 éve

Horváth Lajos – okleveles, középiskolai tornatanár

Az iskolai hitoktatást ellátták:

dr. Béky László – gödi lelkész, római katolikus hitoktató

Kirner Bertalan – alagi református lelkész

Lőwi József – izraelita tanító

Az iskolaorvosi feladatokat dr. Cseresznyés Ernő látta el. Az iskolagondozó Rákász József műszaki altiszt volt. A bemutatóból kiderül, hogy a polgáriban felkészült tanári kar működött. Szükség is volt minden mesterségbeli tudásra, hiszen a diákok 18-20 intézményből kerültek a polgáriba.

1 Az alagi községileg segélyezett nyilvános polgári fiúiskola értesítője az 1927-28 iskolai évről. Újpest, 1928. 3.

2 Novák István (szerk.): Iskolánk 50 évének története – 1927-1977. Dunakeszi, 1977. 5.

3 A M. Kir. Államvasutak Dunakeszi-i MÁV Telepi (volt Hadikórház) Polgári Fiú és Lányiskola Értesítője az 1920-21. tanévtől. Dunakeszi, 1921. 3.

4 A M. Kir. Államvasutak Dunakeszi-i MÁV Telepi (volt Hadikórház) Értesítője az 1921-22. tanévtől. (Közzéteszi: Kocsner Róbert igazgató) Budapest, 1922. 12.

A szülők és tanárok kapcsolata közvetlen lehetett, hiszen többségük otthona a Műhelytelepen volt. A tanárok szolgálati lakásban, a szülők gyerekekkel a hadikórházban laktak.

Az iskola arculatának legfontosabb formálójá az igazgató.

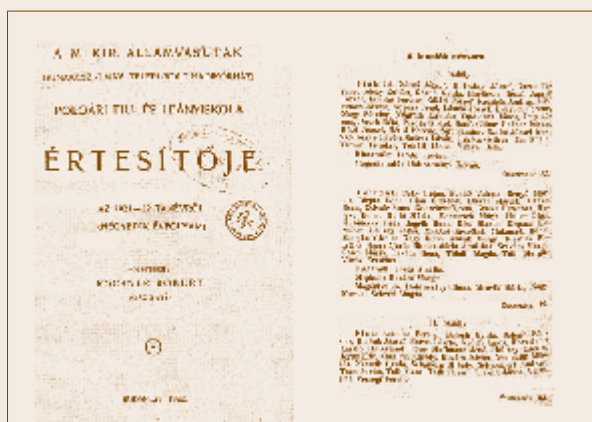

Az ő személyisége rányomja bélyegét az iskola munkájára. Kocsner Róbert mindenkor kiállt az iskola, a tanárok és diákok érdekeiért. Oklevelét 1911-ben Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. Dunakeszire kerülése előtt több felvidéki város, így pl. Körmöcbánya főgimnáziumában is tanított. Kiváló szervező volt,

részt vett a helyi közelet irányításában, gazdasági témákban rendszeres előadásokat tartott kisgazda- és munkásközösségekben. Parancsnoka volt a „109-es számú Apponyi Albert” cserkészcsapatnak. Szinte élete végéig részt vett Dunakeszi oktatási életében. Az 1950-es években a 2. Sz. Általános Iskola (mai Széchenyi István Általános Iskola) tanára volt.

A polgári iskolai tantervekben az anyanyelvi ismeretek mellett a „reáltantárgyak” és az élőnyelvek is nagy hangsúllyal szerepeltek. A gyakorlati-, gazdasági ismeretek oktatására az iskola a MÁV igazgatóságtól kétholdnyi területet kapott, ahol a diákok tanáraik irányításával rendszeresen dolgoztak. Az ipari, kereskedelmi ismeretek kiegészítésére a környékbeli vállalatok és gyárak műhelyeit látogatták, ahol szakszerű előadásokat hallgattak meg. Az iskola tantestülete nagy gondot fordított a nevelőmunkára. A hazaszeretetre nevelés minden tanévben a legfontosabb nevelési célok közé tartozott. Az iskolában működött énekkar és szavalókar. Tanulmányi kirándulásokon a gyerekek eljutottak Szobra, Szentendrre, Visegrádra, Hatvanba, Nógrád megyébe.

A műhelytelepi polgári felügyeletét egyrészt a MÁV tanügyi osztálya, másrészt az Újpesti Királyi Tanfelügyelőség látta el. Mindkét szervtől gyakran látogatták az intézményt. Az iskolalátogatás célja a tanulmányi állapot, az iskolai rend, felszerelés vizsgálata volt. A MÁV részéről gyakori látogató volt dr. Gyökössy Endre, Újpestről pedig Deák Gyula polgári iskolai felügyelő, aki korábban az ungvári állami polgári iskola igazgatója volt. Jegyzőkönyvekben elismeréssel nyilatkoznak a tanárok odaadó, eredményes munkájáról.

Részletek az iskola 1921/22-es értesítőjéből

Bár a MÁV rendkívül sok áldozatot hozott a műhelytelepi polgári működtetéséért, pénzügyi nehézségeire hivatkozva 1923-ban javasolta az iskola állami tulajdonba vételét. A javas-

latban az illetékes főtanácsos utal arra is, hogy a polgári iskola működtetése nem tartozik a vasúttársaság „üzemviteléhez”, de emellett közrejátszott talán az a tény is, hogy az iskolában növekedett a nem vasutas szülők gyermekeinek száma. A MÁV felettes szerve, a Közlekedési Minisztérium nagyvonalú ajánlatot tett a kultúrtárcának az államosítással kapcsolatban, miszerint a MÁV továbbra is biztosítaná az elemi oktatás minden felvételét (I-IV. osztály). A polgári számára felépítendő új épület részére telket, jelentős nagyságú gyakorlóterületet, a tanároknak lakást biztosítana. Átadná az iskola felszerelését, valamint vállalná még öt évig az épület karbantartását és takarítását annak fejében, hogy a felépítendő iskolaépületet elemi iskolások is használhassák. Ám a kultuszminisztérium – ugyancsak anyagi okokra hivatkozva – nem vállalta az iskola átvételét.

A polgári iskola jövőjéről 1924. március 18-án a Kereskedelmi Minisztérium és a MÁV igazgatóság képviselői Dunakeszin az alagi és a helyi község előjáróival – bíróival, jegyzőivel – tárgyaltak. A tárgyaláson megismételték a Vallás- és a Közoktatásügyi Minisztériumnak tett javaslatot, melyet a két település vezetői nem fogadtak el. Érveik szerint polgáriba csak vasutas szülők gyerekei járnak, a „telep” csak terhet jelent Dunakeszi községnek, s pénz sincs iskolaépítésre. A tárgyalás eredménytelensége, a pénzhány „megpecsételte” a műhelytelepi polgári sorsát. Az iskola az 1923/24-es tanév végén megszűnt. Tanárait a MÁV igazgatóság 1924. június 30-tól más szolgálati helyekre irányította. Az 1-3. évfolyamos polgáristák Újpest, Budapest és Vác polgári iskoláiban folytathatták tanulmányaikat. Az intézkedéssel Újpest és Vác között egy hiánypótló intézmény minden nehézséget leküzdő tanári karának és igazgatójának dunakeszi tevékenysége is véget ért. Munkájuk, teljesítményük előtt is tisztelgünk e rövid tanulmány elkészítésével.

A polgári egyik 5 éves osztálytalálkozója

A MÁV felső vezetése „tartotta szavát”: 1928-ban a vasutasok elemista gyerekei már új, egyelőre három tantermes iskolában kezdhették az iskolaévet. Alig több mint másfél évtizeddel később, 1941-ben pedig újra középfokú intézményben indított képzést az állami vasúttársaság.

Köszönetet mondok Szakáll Lászlóné nyugalmazott iskolaigazgatónak, a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjének értékes tanácsaiért. A közölt fényképek a helytörténeti gyűjtemény tulajdonát képezik. Az iskola vázlatos történetének megírásához, a Magyar Országos Levéltár Polgári kori kormánysszervek (1867-1944) főosztálya kezelésében lévő Vallás- és Közoktatási Minisztérium Polgári Iskolák (K501) állagának iratanyagait használtam fel.

ZOLNAY LÁSZLÓ

Boldog idők a Duna partján¹

(részletek)

Dunakeszi és Alag a maga mikrovilágával és a táj – a csodálatos lovaregyleti rétek, az istállók, a versenylovak, a lovaragylet emberei (arisztokratáktól, lovászgyerekekig) – egy számomra eddig ismeretlen csodavilág volt.² Fenn az alagi hegyen, a templommal meg a községházával szemben, itt tanyázott hatalmas szőleje közepén nagynénémnek, Zolnay Erzsikének előzvegyült férje, Barnabás Pál. Sűrűn felkerestem; az ő kurzív betűs írógépén kopogtattam le első versikémet. [...] Egyébiránt az öreg harcos jó szőlősgazda volt, de azzal vádolgatták, hogy borát maga issza meg. Néha egy Lippe úr nevű öreg, kikopott zokét hívott meg, hogy vén diófája alatt üldögélve felidézzék a boldog Ferenc József-i időket.[...]

A két világháború közötti Alag

Alag is – csakúgy, mint korábban a Bethlen udvar – szociális kövülete volt a Ferenc József-i s a Horthy-féle Magyarországban. Itt lakott Odescalchi Béla herceg³ – később a Földművelésügyi Minisztérium lótenyésztési főosztályának vezetője – meg Száhlender Sándor[!]⁴ ny. altábornagy, a csendőrség egykori szemlézője. Száhlender remek szoldateszk férfiú lehetett: az Isonzónál az ezer sebből vérző szétvert, pánikba esett doberdói alakulatok roncsait dízlépésben vonultatta fel. (Egy szemtanú, Gál József nagybátyám, tüzér százados mesélte el nekem.)

Száhlenderék is fenn laktak az alagi hegyen, Barnabás Paliék szőleje szomszédságában. (Száhlenderné, előzőleg Bethlen Pálné, a nemeskéri Kiss család tagja volt. Bátyja, Géza, gödi birtokos, a kormányzó fővadászmestere. Valaha az övék volt – Zólyomban – a véglesi várkastély. Száhlendernek fogadott fia, Bethlen Pali iskolatársam volt. A Werbőczy-be menet-jövet naponta együtt vonatoztunk be Pestre s ki Alagra. Később a Ludovikára került, huszár százados lett.)

Csöstül laktak itt a tegnapi világ mágnásai, Pejacsevichék, Herbersteinék. Egyesek tisztos szegénységben. Az utóbbi család sarja, Herberstein Henrik – Harry – gyerekkora óta lovas champion volt. Ő is a Ludovikára került, majd repülő lett. Tragédiája – s a labirintusjáték rejtélyeinek egyike: mint fiatal ludovikás vagy repülőtsízt részt vett Megyeren egy akadályversenyen. Lova bukott, és Herberstein meghalt fiatalon.⁵

Itt lakott Keresztes Ákos ny. huszár kapitány is, mint lovasréner. Fiai közül a kis Ákos utóbb hadnagyként esett el a második háborúban.

Az alagi patikusék lakója volt egy Madas László⁶ nevű tanárjelölt. Ezzel a Madassal egyszer, június elején, átúsztam a Dunát. Görcsöt kapott, s kis híján vízbe fulladt. Egy, a horányi csárdától odasiető halász húzta ki, s emelte őt a ladikjába. Én – hiába igyekeztem – nem tudtam utánaúszni, annyira elvitte a víz.

A szomszédos villák egyikében rezideált Rácz István vasúti főfelügyelő özvegye, Jeney Margit. Anyám összebarátkozott vele. Annyival is inkább, mert Lili nevű leánya – kitűnő Dohnányi-növendék – Gál Tibort, unokatestvéremet tanította zongorázni.⁷ Ám a Rácz családnak több tagja is volt; lassan valamennyiük engem is bűvkörébe vont. Lili[...] ekkor jött vissza Párizsból. A másik leány, Gitta – színes, érdekes nő – egy Meffer-hivatalnok neje, majd özvegye lett. A legifjabb Rácz leány, a szép Katalin Horusitzky Zoltánnak, az akkor fiatal komponistának, Kodály egyik növendékének volt ifjú felesége.[...] Nyaranta Horusitzkyék is itt töltötték a szünidőt. Horusitzky – ritkábban Rácz Lili – ilyenkor óriási zongorázásokat művelt a Rácz-villában.[...]

A Rácz-villa napjainkban

1 A részletek az alábbi műből valók: Zolnay László: *Híriünk és hamvunk*. Tények és Tanúk sorozat, Budapest, 1986.

2 A visszaemlékezés az 1932-től 1934-ig tartó időszakot öleli fel.

3 Herceg Odescalchi Béla lótenyésztőként és versenyistálló-tulajdonosként az 1930-as évek elején a lovaregylet elnöki posztját is betöltötte. Kúriája ma is áll Alag belvárosában, melynek tómszerű, emeletes tornyában a herceg zongoraszobát rendezett be.

4 Valójában Száhlender Béla. Életről részletesen lásd Mühlbacherné Száhlender Magdolna: *Apám, Száhlender Béla* In: Dunakeszi Helytörténeti Szemle I. évf. 3. szám, 2008. december, 11-12.

5 Herberstein Henrikről részletesen lásd Száraz György: *Herberstein Henrik gróf halála* In: Dunakeszi Helytörténeti Szemle II. évf. 1. szám, 2009. május, 2-3.

6 Madas László (1910-1997) gyémánt diplomás fizikatanár, Mikola Sándor díjas

7 A Rácz család 1901-ben költözött ki Dunakeszire a mai Könyves Kálmán utcában található ún. Wolf-villába, melyet később át is épített. Rácz Lili (1900-1966) zongoraművésznő itt nyitotta meg a település első zeneiskoláját az 1930-as években. A környékbeliek a házat csak „zenepalotaként” emlegették.

Így hát – a sok alagi szépség és előkelőség világába – Ráczkával-Horusitzkyékkal a szellem fénye is belelobbant.[...]

Am egy új világ nyílt meg számomra akkor, amikor felvirradt, vége lett a télnek, és a Duna vonzott, elragadott, felkínálta magát. Egy öreg vízház – vagy gépház – állt a Dunaparton, mellette gyönyörű jegenyefasor. Fűzek, göcsörtös gyökerekkel, mintha csak bele akarnának markolni az emberbe. Ide húzódtam le két esztendőn át, és már május végén nekivágtam a hideg Dunának. Ilyenkor gyorsan kellett úsznom. Ez – a gyors úzás – egyébként nem volt kedvemre való, de fáztam, csontsovány voltam. Legkivált hátan úsztam, s a melegebb napokon délelőtt is, délután is átúsztam a horányi partra, a Szentendrei-szigetre. A délelőtti nap itt, a szigeten volt káprázatos; délután már a dunakeszi oldal jegenyéit, fűzeit verte a nap.

A dunakeszi Duna-part Petanovics József 1930-as években készült felvételén

Jó társam volt ezekben a vízi kalandokban – a nálam jobb úszó – Rácz István. De csatlakozott időnkint Kálmán fivérem is. Itt tettünk szert egy új – nálunk valamivel idősebb – barátunkra, Szalay Károlyra. Ő valaha honvédtiszt volt, de ott hagyta a hadsereget, s a Weiss Manfréd Műveknél helyezkedett el. Kis villájuk a Gál Emil-féle ház⁸ szomszédságában volt; sűrűn összejöttünk Károllyal, szüleivel s kedves fiatal feleségével.[...]

Úszótársammá s hűséges sporttársammá vált tündéri kuvaszszukám, Sajó is. Amikor egy május-júniusi napon először mentem le a Dunához, hogy belekóstoljak hideg vizébe, Sajó – a kuvasz az egyetlen víziszonyban szenvedő kutya – idegesen szaladgált a parton. És vonyított keservesen, amikor látta, hogy megmerülök. Ezúttal nem vágtam neki a tavaszi ártól még jéghideg és szennyes folyamnak. Másnap-harmadnap azonban igen. S mi történt? Sajó egy ideig keservesen vinyogott a parton, futkosott le-fel. Aztán csak belebátorodott a vízbe. S a nyár derekán már úgy kelepeltam át – hátan – Dunakeszi partjáról Horányba, hogy időnkint már nem használ-

tam lábam-kezem sem, Sajó bozontos farkába kapaszkodtam, s így hátamon fekvé vontatott a vízen. Ettől fogva Sajót már nem lehetett a vízből kiimádkozni.[...]

Sajót egyébiránt nehezen tudtam leszoktatni arról, hogy a csirkéket, tyúkokat hajkurássza. Egyszer a Dunakeszi és Alag közötti réten – ma már szép falanszter, új városrész van a helyén – közepébe rontott egy magokat szedegető csirkecsoportnak. Az egyik, valami agg tyúkanyó, szerencsétlen jószág magasra repült riadtában. Amikor visszaesett, Sajó egyetlen harapással kioltotta életét. [...]

S búcsúzóban ezektől az alagi és dunai emlékektől! Eszembe jut, megképzik előttem egy furcsa, vad dunai kaland. Ezúttal Alagra költözünk át, a Huba u. 4. sz. alá. Egy fiatal házaspár, báró Puchner Pista és neje, Boér Anikó vilájába.

Alagi életkép a két világháború között a Batthyány utcai Petanovics-ház kertjében

Egy nyári délután – Pest felől – szokatlan irányú viharos szél fújt, s kemény fekete felhőket sodort felénk. Északra. Éppen ebédeltünk. Izgatott a készülődő vihar. De ezt nem Alagról, hanem a Dunáról akartam látni. Biciklire ugrottam, s fürdőgatyámmal a kezemben percek alatt lerohantam a Duna-partra, az öreg vízmű jegenyéihez. A jegenyék gyönyörű sorfala már erősen hajlongott. Szokatlanul: dél felől jött ez a júliusi vagy augusztusi vihar. Talán bennem dühöngött annyi leplezett vadság, hogy ez a feszült, villám-lásoktól, dörgésektől terhes, félelmetes közelgő vihar megnyugtasson. Így valahogy lehetett! Hamarosan ledobáltam a ruháim, és vackaimat biciklimmel együtt bedugtam egy kunkorgó gyökerű, vízmosta fűzfa üregébe. És eztán be a Dunába. Sajóval együtt.

Ekkor már dörgött, villámlott s egyre közelebb ért a délről érkező fekete függöny. Ilyen méretű vihart sem addig, sem azóta – még 37-es adriai vitorlázásom idején a tengeren, de az Alföldön vagy a Felvidéken sem láttam. A fekete felhőtömeg olyan volt, mintha egy felgöngyölt koromfekete szőnyeget hajtogatnának, görgetnének. A forgó, kavargó, kibontakozó felhők körös-körül beborították a látóhatárt. Jócskán beúsztam már, amikor megjött az eső, s lassan bele-

⁸ Gál Emil Zolnay nagybátyja volt. Az ő házában laktak Zolnayék dunakeszi-alagi éveik alatt.

kerültünk a vihar gózába. A villámok-dörgések pergőtüze percre sem szünetelt. Az esőt a jég váltotta fel. S a sűrűn zuhogó jég nemcsak hogy vörösre korbácsolta fejem s a vállam bőrét, hanem úgy felpaskolta, felverte a vizet is, hogy még amikor – a vízben talpalva – majdnem derékig kiemelkedtem: a partot is alig-alig láttam.

Sajó szűkölt a vízben, s egészen mellém húzódott. Én meg legszívesebben hajahújaztam volna; ilyen mámorító, elementáris színjátékban még sose volt részem! A szél is vadul fújt; olyan zaj volt, hogy a kiáltást sem lehetett volna meghallani. Lassan azért elvonult ez a démonikus zivatar. Amikor sajgó, jégverte, öszvér tagjaimmal a partra húzódtam, s Sajó vígan rázogatta bundájából a vizet – majdnem földbe gyökerezett a lábam: a Duna-parti gyönyörű kettős jegyenesor jegyenének a fele a földön feküdt; derékba törtek a pasztorális Duna-partnak ezek a gyönyörű vitéz őrei. Oda kedvenc tanyánk, a Horányi-rév felé eső „mitológiai liget” is! Mindenütt letarolt jegyenék, füzek.

Anyám – jó szatymazi szokás szerint – szentelt gyertyát gyújtott, kezét tördelve fogadott, mire csuromvizes sortomban és pólóingemben, a sáros szörnyű Sajóval együtt hazahéremtem...

A házon, ezen a Puchner-féle villán is piszkos munkát végzett a vihar; ablakok törtek be, s a széllal útra keltek a tető cserepei meg a palák... az utcákön patakokban folyt a víz... És a jég még akkor is állt – hirtelen a tüzes nyári nap hőmérséklete vagy tizenöt grádust esett –, amikor Duna-partról felértem Alagra.

– Legalább a vízbe ne mentél volna... valahol meghúzódhatál volna a parton – mondta anyám. – Hiszen a vízbe bele is csaphatott a villám...

– Csapkodott is! De ha a parton maradok, akkor meg könnyen rám dőlhetett volna valamelyik fűz vagy jegyene...

Hát jó vad kaland volt. Másnap mesélték, hogy valamivel lejjebb, Dunakeszi és Újpest között egy uszályt vízen ért a vihar. Vontatóhajója megúszta a dolgot, de az uszály elsüllyedt. [...]Tán ez volt a búcsúm ettől a furcsa két évtől...s vele a kamaszkor boldog mámorától.[...]

Zolnay László (Budapest, 1916. március 16. – Budapest, 1985. június 8.): régész, művészettörténész, a történelemtudományok doktora. Zolnay szegedi és felvidéki középnevelő

Zolnay László

ősei ellenére a két háború közötti időszakban egy fokozatosan elszegényedő, peremre sodródott úri hivatalnokcsaládban nőtt fel. Bár születésekor még a Várra néző Bors utcai lakásban élt családjá, azonban minisztériumi tisztviselő apja és háztartásbeli anyja 1924-ben történt válása után mindkét szülő lába alól kicsúszott a talaj. A család nem tudta fizetni a Bethlen-udvari lakás bérét, ahova a húszas

években költözött. Bútoraikön és ékszereikön is fokozatosan túl kellett adniuk. Az édesanya bátyjának, Gál Emilnek alagi nyaralójába költöztek ki. Az anyja által nevelt Zolnay a gimnáziumi évek jó részét innen ingázva töltötte. A budapesti Pázmány Péter Egyetemen 1938-ban filozófia-esztétika-művészettörténet tárgyakból doktori oklevelet szerzett.

A Franklin Társulat könyvkiadójában lett lektor, majd a Tükör c. folyóiratnál segédszerkesztő. 1939-től a Friss Újság munkatársa. 1941-től a lapot kiadó Általános Nyomda és Grafikai Rt. cégvezetője, majd ügyvezető igazgatója. 1949-ben rövid ideig a rádió munkatársa, majd ugyanebben az évben a budavári ásatásoknál alkalmazták. 1951-ben szakmai nézeteit kifogásolva elbocsátották. 1952-ben az egri Dobó István Múzeumban dolgozott, 1953-tól az esztergomi Balassi Bálint Múzeum igazgatója. Ő rendezte az esztergomi Keresztény Múzeum, a Kincstár és a Vármúzeum anyagát is. 1960-tól a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, 1961-től a Bp.-i Történeti Múzeum főmunkatársa. Fontosabb ásatásai: a budaszentlőrinci pálos kolostor, a budai nagy zsinagóga, a XIII. sz.-i királyi szálláshely. 1967-től a budai várpalota területén folytatta ásatásait, 1974-ben felszínre hozta a budavári gótikus szoborleletet. Számos művészettörténeti, régészeti könyv szerzője.⁹

A szöveget közreadta és lábjegyzetekkel ellátta: Lőrincz Róbert.

⁹ Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1994; <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

